

Стефан Гърдев

**ЗА ЕДНА УПОТРЕБА НА МНОЖЕСТВЕНО ЧИСЛО НА
СЪЩЕСТВИТЕЛНОТО ИМЕ**

Умозаключително (импликативно) множествено число в ситуация на устойчива множественост (изключена единичност) на обекта

Специфичните черти на разговорната реч (ситуативност, спонтанност, непосредствен контакт при комуникацията и пр.), които я отделят като самостоятелна функционална подсистема на книжовния български език, “в която нормите се проявяват с по-голяма вариативност и лабилност”¹, дават на нейния изследвач възможност да наблюдава редица странични, некатегориални проявления в областта на съдържанието и функционирането на граматическите категории² – неутрализация на опозиции, транспозиция в семантичната област на противочлена, синонимна взаимозаменяемост и др. Възможността за съществуването на такива явления е заложена в самата природа на граматическите значения (мотивирани те, съдържателните), които (като езикови) са резултат от “класифициращата абстракция” (М. Д. Потапова) на онтологическите свойства и отношения, т. е. явяват се израз на понятийната структурация на действителността, на нейната концептуализация, която има вече интерпретативен характер, а не пряка репрезентация на обективно-универсалното. Но допълнителната характеристика на разговорната реч като “семантически ориентирана подсистема”³ я прави още по-подходяща за анализ на функционирането на т. нар. “категории със семантична доминанта” (А. В. Бондарко), каквато е категорията число при съществителните имена. Повишената ситуативна мотивираност на изказването дава възможност на неговия автор да пренебрегне конкретно-денотативните количествени параметри и без да нарушава комуникативната логика, да си позволи известна свобода при тяхното означаване, разбира се, в границите на знанието си за езика като част от своя индивидуален “модел на света”. По тези причини в разговорната реч се наблюдават редица периферийни прояви на морфологичната категория число на съществителните имена. Описанието на една такава употреба е предмет на тази статия. Преди конкретния анализ на примерите ще посочим още и това, че те са ексцерпирани от записи на книжовна разговорна реч, а досега подобни употреби са предлагани в теорията (в рамките на нашите наблюдения) само като конструирани на базата на индивидуалното езиково чувство за граматична правилност. Така наблюденията над фактите от разговорната реч, от една стана, допълват описанията, построени само върху материал от книжовните употреби, а от друга стра-

на, потвърждават изводите, постигнати по дедуктивен път, и дават право за по-разгърнато теоретизиране на въпроса, тъй като предлагат по-безспорна екземплификация.

В граматическата литература нееднократно са анализирани случаите, в които, най-общо казано, противопоставянето по число е неутрализирано като нерелевантно по причини от различен характер. Вследствие от подобна неутрализация формата за ед. число може да означава множество и обратно. Тук се отнасят случаите на употреба на родово, дистрибутивно и метонимично единствено число, както и на множествено привично, оценъчно или повторително. Примери за един тип "немаркирана употреба на множествено число" конструира И. И. Ревзин, за да докаже, че немаркираната употреба не се отнася само до съществителните за лица, а е по-разпространена и включва съществителните за одушевени предмети и дори за неодушевени. Ще приведем разсъжденията на автора: "В самото дело вполне естественно человеку, увидевшему на стене номера одного клопа, вызвать коридорную и сказать: Смотрите клопы или увидев змею, закричать: Берегитесь, там змеи и т. п. Но подобные конструкции легко построить и для неодушевленных существительных. Например, человек, наткнувшийся в темноте на (один) гвоздь (и даже единственный в комнате), скорее скажет: Осторожно – здесь гвозди и т. п."²⁴

Ето няколко примера от българската книжно-разговорна реч:

- 1) 1. А-у / **хлебарки** / 2. Дръж я! 1. А-а дръж я / избяга //
- 2) Затваряй прозореца де / пак влязоха **мухи** // (след като е видял да влиза една)
- 3) Ей пак **мрави** / пустички макар / Нямам изчистване // (след като вижда една)
- 4) А тука има **колони** / аз откога търся на баща ми // (на рафта в магазина е изложен един колан)
- 5) 1. И два **хляба** ще взема / и едно кисело мляко // 2. Само един е останал хляба / събота днеска //

Спецификата на тези употреби е в това, че при наблюдаван **един** предмет говорещият използва форма в множествено число. Само в първия и в последния пример действителната единичност се подсказва от контекста. В останалите примери тя е засвидетелствувана чрез ситуацията и затова е отбелязана в скобите чрез пояснение на записвача (автора – С. Г.). Без това свидетелство значението за множество се възприема като денотативно адекватно, което е може би основната причина за трудността при регистрацията на такива употреби. Познаването на контекста разкрива наличието на асиметрия между реалните (денотативни) количествени характеристики и семантичната стойност на грамемата – множествено число. Говорим именно за асиметрия, а не за изразяване на друго значение от граматическата форма – за единичност, тъй като то не се изразява от нея, а се носи от контекста и ситуацията, които са в положение на "контрадетерминация" (В. Станков) спрямо изразеното в речта. Според Красилникова в подобни случаи множественото число съхранява своето значение за неопределено множество, количеството на чиито елементи може да бъде равно в денотативен план на единица. Т. е. формата за множествено число се употребява със собственото си значение за неопределено множество, но то (в случая) е конкретизирано като множес-

тво от един елемент, поради което употребата е синонимна на употребата на единствено число (на базата на общия семантичен признак⁵ 'множество с X елемента при $X \Rightarrow 1$ ').

В рамките на функционалния анализ тълкуването на тези примери като проява на асиметрия между форма и значение, резултат от синонимната (метафорична) употреба на грамемата има своите основания и ние го приемаме. Ако обаче имаме предвид, че "процесът на използване на езика е част от по-широкия мисловен процес, който включва възприятието и интерпретирането на обкръжение⁶", можем да открием други обяснения на явлението, които биха били алтернативни на горното, без да го отричат. Едно такова обяснение предлагаме по-долу.

Още на пръв поглед прави впечатление, че подчертаните съществителни имена в примерите съдържат общ компонент в семантичната си структура (общ "семантичен множител"). С всички тях се означават същества (предимно насекоми) или предмети (обикновено с малки размери), образуващи естествени или изкуствени устойчиви групи, съвкупности (срв.: *мравуняк, рой*) или поне нерядко срещани в брой, по-голям от единица, в голям брой (*дървеница, змия, звездей* от примерите на И. И. Ревзин, *хлебарка, колан, хляб* и др. под. в нашите примери). Тази особеност на тяхното съществуване бихме нарекли "ситуация на устойчива множественост", като имаме предвид факта, че всички те могат да се срещат и като единствени в определено място и време⁷. Обичайното проявление, продължителната повтораемост на екзистенциалния факт го превръщат естествено във факт на съзнанието (а следователно и на езика). Така "понякога ние разполагаме, може да се каже, с готова сцена, построена на базата на нашите общи знания, спомени, представи или друго нещо, което запълва в дадения момент нашето съзнание..."⁸. Филмор нарича тази готова сцена "прототипна" или "парадигматична": "Прототипните сцени трябва да се разбират като сцени, взети от простите светове, светове, признаците на които не отразяват всички факти от света на действителността"⁹.

Други автори (Мински, Уинстън, Ван Дийк, Еко) употребяват със същото значение термина "фрейм" или "рамка". С желанието да предложим една по-приемлива за нашия езиков навик словоупотреба можем да използваме идеята на Патън за стереотипа – като проява на "житейското знание", а не на експертното, научното знание, и да наричаме този тип сцена стереотипна. Този термин е удобен и поради връзката на явлението с индивидуалната и националната "картина на света".

В езика тази ситуация на устойчива множественост е получила своето означение и лексикално – чрез съществителното със събирателно значение *рояк* и преносно употребените *облак, пълчища* и др. под., както и чрез посочените по-горе *мравуняк, рой*, които са денотативно специализирани.

Начинът, по който се стига до формирането на прототипната сцена "устойчива множественост", е различен дори само в рамките на посочените от нас примери. При първите три от тях тя е резултат от формирането на прогнозиращ знак по симптом от естественото състояние на нещата (когато и където то съществува като такова). А при случаите от типа на последните два формирането на прототипната сцена има за основа един институционален културен код, резултат от конвенционалността в отношенията между Продавач и Купувач, които включват това, че само един показан предмет е достатъчен като знак за това, че съществуват (в даденото място и време) по-голям брой от същите предмети. Обектите, означа-

вани с тази втора група нарицателни имена, изцяло принадлежат към т. нар. артефакти, които се характеризират и с други особености, свързани с функционирането на морфологическите категории, и могат да бъдат предмет на отделен анализ.

Това е една разлика, която в случая можем да пренебрегнем. По-важното е, че говорещият разполага с прототипната сцена “устойчива множественост” за означените с името обекти, което му дава възможност да съотнесе морфологичната форма за число с нея или с реалния факт и по този начин да “упражни правото си” на интерпретация¹⁰ вече не в рамките на възприятието, а при неговото вербализиране. С употребата на множествено число говорещият реализира първата от посочените възможности – използва форма, означаваща не денотативното количество, а количеството, заложено в прототипната сцена, изградена на базата на (реалната) ситуация на устойчива множественост. Според нас възможността за синонимна употреба и взаимозаменяемост между формите за единствено и за множествено число е резултат не само от наличието на двете форми (и това, че значението за единица е част от възможните конкретни стойности на неопределеното множество), но и от наличието на два различни, подлежащи на означаване, обекта – реалния и прототипния. Графически двата типа отношения могат да се представят така:

За да не усложняваме изложението с по-подробен анализ на отношенията между различните страни, съставляващи знака, тук съзнателно елиминирахме сигнификативното ниво. Все пак ще отбележим, че появата на прототипната сцена “устойчива множественост” е именно на това ниво и е синонимна не на реалния единичен обект, а на представата за него.

Ако по такъв начин се погледне на основанието за употребата на формата за множествено число, тя не би била вече пример за асиметрично отношение между знак и денотиран обект.

Още И. Ревзин посочва, че в разглежданите примери е налице “указание за факта на съществуването на обекта, т. е. най-типичният случай на употреба на неопределителния член в западноевропейските езици”¹². За да проследим по-подробно механизма на това взаимодействие, ще трябва да вземем под внимание това, че съотнесено с речевата ситуация, в която обектът е налице, т. е. е и локално, и количествено определен, изказването “за факта на съществуване на обекта” е на практика тавтологично (ако запазва локалните и количествените характеристики), превръща се във вербален жест, често само дублиращ кинетичния. Може да се предполага, че именно тази тавтологичност (при употреба на ед. ч.) цели да избегне говорещият с употребата на мн. число. И тъй като проблемът за екзистенциалната квантификация принадлежи на логиката, тук ще си позволим най-бегло да анализираме посочените употреби от логическа гледна точка.

Вече видяхме, че при наличието на единичния обект говорещият означава прототипната сцена “устойчиво множество”, защото я съотнася с реалната ситуация на устойчива множественост, която той предполага, че е осъществена, и то не с определена вероятност (по-малка или по-голяма), а категорично – като един-

ствено възможната. Т. е. говорещият **замества** двуаргументната изключваща дизюнкция: $\text{sing}(x) \vee \text{pl}(x)$, имаща като предпоставка $J(x)$ ¹³, с дизюнкцията: $\neg J(x) \vee \text{pl}(x)$, която определя следната импликация: **Ако** $J(x)$, **то** $\text{pl}(x)$, или: $(A \vee B) \cdot \neg A \Rightarrow B$. Както стана ясно, това заместване е резултат от наличието на прототипна сцена “устойчива множественост”, при която **се изключва** възможността за единичност на обекта ($\text{sing}(x)$), като се приема верността на **импликацията за множественост** само въз основа на факта на съществуването (чрез разделително-категоричния силогизъм, описан по-горе).

Този механизъм е причината да предложим термините “умозаключително множествено число” (или “импликативно”) за този тип употреба на плуралната граема и “изключена единичност” като отрицателен вариант на “устойчива множественост”. Импликацията за множественост е само повърхностният пласт в логическия процес. Посочената замяна е по наше мнение типичен пример за “свърхходирана” абдукция (което е и същността в логически план на анализирания употреби).

Ето защо считаме, че при тези употреби е може би по-правилно да анализираме екзистенциалната квантификация като свързана пряко със значението за множественост (диференциалния признак дискретност), а не със значението за количествена неопределеност, което е другият диференциален признак за констатиране на грамемата множествено число¹⁴.

Очевидната зависимост на проблема за употребата на умозаключителното множествено число от въпроса за екзистенциалната квантификация налага да бъде отделно анализиран в това отношение характерът на предиката във фразите. Тук ще посочим само, че се наблюдава честа употреба на сегашно абсолютно време, както и на безлични и неопределено лични конструкции.

Поради това, че “условията за избор на знака са социално обусловени, а “знаковото правдоподобие е основано върху обществени навици” (У. Еко), можем да погледнем на въпроса за употребата на умозаключителното множествено число и от гледна точка на теорията за индивидуалната и националната “картина на света” като съвкупност от знанията на говорещия за света¹⁵. Че тази употреба е пряко обусловена от индивидуалната “картина на света”, личи от факта, че тя изисква потвърждение на множествеността “тук и сега”. Представата на говорещия за множественост (съответно единичност) на обекта е неизменно съобразена с пространствено-времевата локализация на говорния акт, като е валидна за определено място и време и невалидна за друго, когато говорещият не би употребил формата за множествено число. От друга страна, при едни и същи обстоятелства друг говорещ не би употребил умозаключителното множествено число поради наличието на друга “картина на света”, невключваща представата за устойчива множественост “тук и сега”.

Направените наблюдения за употребата на умозаключително множествено число още веднъж потвърждават тезата, че “Между морфологичното и лексикалното равнище на езиковата структура съществува функционално взаимодействие”¹⁶. Известно е, че лексикалните ограничения върху функционирането на морфологичните категории определят лексико-граматични разреди, каквито по отношение на категорията число на съществителните имена са съществителните за бройми и за небройми предмети, като сред вторите се отделят абстрактните, веществените и събирателните съществителни, характеризиращи се с дефективна парадигма по число, т. нар. плуралия и сингулария тантум. Разгледаните при-

мери за нетипично “морфологично поведение” позволяват да се отдели един междинен лексикален пласт от нарицателни имена, които се “обединяват от една и съща типова ситуация”¹⁷ и следователно можем да ги определим като **тематическа група**, като имаме предвид, че най-важната отличителна особеност на този тип лексикални микросистеми е “извънезиковата обусловеност на отношенията между нейните елементи (...) – съвкупност от материални или идеални денотати (или референти), обозначени от словесните знаци”¹⁸. Отделянето на подобна тематична група е в определена зависимост от спецификата на националната “картина на света”, в съответствие с която обемът и съставът на включените в лексикалната група “номинализатори” може да варира. Едва ли е случаен фактът, че И. Ревзин конструира пример с *дървеници*, а в българската разговорна реч регистрираме примери с *хлебарки* (освен с *мравки*, *мухи* и пр.). Формална причина за възможното им отделяне виждаме в специфичното им граматично поведение, което дава основание да ги класифицираме като **ситуативно “плурално-ориентирани”**, използвайки термина (в кавичките) със значението, вложено от А. Поливанова¹⁹.

Семантичният анализ на лексемите показва определено сходство (по признака ‘изразена прагматична стойност’) с групата на веществените имена, с които се означават “веществени маси, които са съставени от толкова малки частици, че в практическата дейност на човека не възниква необходимост частицата да бъде отделена от масата и названа с форма за единствено число”²⁰. За разлика от тях в наблюдаваните примери (от първата група) обектите пораждат отрицателни конотации (на вредни, неприятни)²¹, което дава основание да мислим употребата на множествено число и като своеобразна хипербола, но само ако не е подкрепена от стереотипната представа за множественост.

От друга страна, лексикалната група е близка до събирателните съществителни, с които се назовава множество от еднородни предмети, мислено като съвкупност (като единица). Тук трябва да вземем предвид възможността за замяна на умозаключителното множествено число със събирателни съществителни, за които стана дума по-горе. Според Д. И. Руденко при употреба на събирателни съществителни “нарочно се снижава значимостта на индивидуалното у членовете на множеството”²². За употребата на умозаключителното множествено число можем да кажем обратното – че повишава значимостта на множеството, което е другата страна на същото оценъчно отношение.

За разлика и от двете групи имена с дефективна парадигма по число, плурално-ориентираните имена са с корелативни форми и демонстрират само възможност за употреба в множествено число вместо в единствено. Междинното положение на тези имена по отношение на спецификата на денотата (можем да ги определим като имена за квазимаси), води до междинно положение и по отношение на функционирането на категорията число (като плурално-ориентирани), което само още веднъж потвърждава, че при нарицателните съществителни число то е категория, която “отразява на първо място извънезиковите различия между предметите и явленията от действителността”²³.

Наличието на ситуативно основание за употребата на умозаключителното множествено число е това, което ги различава от използването на т. нар. множествено оценъчно, също често употребявано в разговорната реч, при което е

налице субективно-оценъчен компонент в значението със съответните експресивни конотации. Умозаключителното множествено число е подобно и на т. нар. множествено привично, но то се различава от своя страна по това, че е резултат от известна степен на фразеологизиране²⁴, за каквото няма основания да се говори при употребите на умозаключителното. Най-общо можем да кажем, че посочените различни употреби на множествено число вместо единствено се обединяват в единен комплекс не само по този си формално-граматичен белег, а и по отношение на функционално-семантичните си особености.

БЕЛЕЖКИ

¹ Р. Русинов. Етапи във формирането на българската книжовна разговорна реч. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 23.

² Вж. напр. степенуването на типовете реч по тяхната “лексико-граматическа разкрепостеност”, предложено от Д. Н. Шмельов. Функционално-стилистическа дифференциация языковых средств. – В: Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект: Суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика. М., 1989, с. 24.

³ Е. В. Красилникова. Некоторые проблемы изучения морфологии русской разговорной речи. – В: Проблемы структурной лингвистики. 1981, М., 1983, с. 119.

⁴ И. И. Ревзин. Так называемое “немаркированное множественное число” в современном русском языке. – Вопросы языкознания, 1969, № 3, с. 109.

⁵ За общия семантичен признак като условие за граматичната синонимия вж.: В. Станков. По някои основни въпроси на граматичната синонимия. – Български език, 1980, № 5, с. 386 - 387.

⁶ Т. Виноград. К процесуалному пониманию семантики. – В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. Прикладная лингвистика, М., 1983, с. 131.

⁷ При това е възможно и обратното – същества или предмети, които по принцип се срещат като единични, “да попаднат” в определено място и време в ситуация на устойчива множественост.

⁸ Ч. Филмор. Основные проблемы лексической семантики. – В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII, М., 1983, с. 87.

⁹ Пак там, с. 87

¹⁰ По този начин проблемът попада в сферата на компетенция на херменевтиката, от гледна точка на която начинът на установяване на разбиране в подобни употреби ги определя като претекстови. Вж. напр.: Х.-Г. Гадамер. Текст и интерпретация. – Литературата, 1994, № 1 (особено с. 39 и с. 42).

¹¹ С двойните линии е представена възможността за избор, реализирана от говорещия.

¹² И. И. Ревзин. Цит. съч., с. 109.

¹³ За екзистенциалната пресупозиция като елемент от съдържанието на всяко съждение вж. напр.: Н. Д. Арутюнова. Предложение и его смысл. М., 1976, с. 207.

¹⁴ Ст. Буров. Категорията число на съществителните имена в българския книжовен език. – Български език, 1989, № 5 и 6.

¹⁵ По отношение на т. нар. “картина на света” използваме теоретичните постанов-

ки на: **Е. Верещагин** и **В. Костомаров**. Лингвострановедческая теория слова. М., 1980, и особено на **Г. Колшански**. Объективная картина мира в познании и языке. М., 1990.

¹⁶ **Ст. Буров**. Функционално взаимодействие между граматичната и лексикалната система в съвременния български език. – Проглас, 1992, № 1, с. 21.

¹⁷ **Л. М. Васильев**. Теория семантических полей. – Вопросы языкознания, 1971, № 5, с. 110.

¹⁸ **В. В. Левицкий**. Типы лексических микросистем и критерии их различия. – В: Научные доклады высшей школы, Филологические науки, 1988, № 5, с. 72.

¹⁹ **А. К. Поливанова**. Выбор числовых форм существительных в русском языке. – В: Проблемы структурной лингвистики. 1981, М., 1983, с. 142.

²⁰ **Ст. Буров**. Асиметрия на форма и значение в парадигмата на съществителните по число. – Език и литература, 1990, № 1, с. 22.

²¹ Не е за пренебрегване вероятността смесването на естетическа и етическа преценка на примерите да е причина за твърде рядкото им подлагане на критическа интерпретация.

²² **Д. И. Руденко**. Понятие “класс” и модальность “оценки” в семантике языка. – Изв. АН СССР, СЛЯ, Т. 42, № 2, 1983, с. 158.

²³ **Т. В. Булыгина**. Грамматические и семантические категории и их связи. – В: Аспекты семантических исследований, М., 1980, с. 321.

²⁴ Срв.: Тя има изпити / на трети има изпит // Колежката ми изчезна на курсове // Абе аз вчера цял ден имах гости / и не можах нищо да свърша // Леля ти Кинче като дойде в десет / че до пладне //. Употребата на множествено число в състава на същински фразеологизми остава извън рамките на този анализ.